

Т. Подорожна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної теорії і права
Подільського державного аграрно-технічного університету

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ – ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Значення Конституції України як основи національного законодавства, акта, який володіє вищою юридичною силою, зумовлює вимогу конституційності нормативно-правових актів, під якою треба розуміти стан відповідності нормативно-правових актів «букві» і «духу» конституційних норм. Тобто конституційність можна розглядати як певний суспільно-політичний режим, за якого ефективно функціонує держава та всі її інститути. Забезпечення конституційності норм права, однозначного їх застосування всіма правозастосувачами, досягнення стійкості і стабільності правового регулювання в усіх сферах життя суспільства – це і є основна мета розвитку правової системи.

Дослідженням питання відповідності чинного законодавства нормам та принципам Основного Закону (принцип конституційності) займалися такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ю. Барабаш, М. Бондарь, В. Кампо, І. Кравець, А. Крусян, В. Крусс, Н. Оніщенко, Ю. Оборотов, М. Орзіх, Н. Пархоменко, М. Савчин, А. Селіванов, В. Шаповал, Ю. Шемшученко. Проте дослідження принципу конституційності в контексті функціонування та розвитку правової системи, а отже її конституціоналізації, ще не було предметом детального вивчення та аналізу.

Метою статті є обґрунтування питання про необхідність конституціоналізації правової системи та забезпечення дотримання принципу конституційності в правовій системі України.

Загальними принципами права правознавці називають: законність, рівність усіх перед законом та судом,

справедливість, гуманність, презумпцію невинуватості, незворотну силу закону та невідчуження основних прав людини. Однак якщо вказані принципи права – це конституційні положення, що органічно пов'язані та взаємно зумовлені, а система цих принципів – єдина ланка, то порушення навіть одного з них неминуче призведе до: по-перше, порушення й інших принципів, по-друге, неможливості досягнення основної мети права – безперешкодного послуговування людиною своїми правами. Саме тому, на нашу думку, сукупність усіх правових принципів, які є основою конституціоналізації, можна втілити в одному, який є базовим, основним саме для конституціоналізації вітчизняного законодавства та правової системи загалом. Це *принцип конституційності*, який треба розглядати як процес з'ясування відповідності норм права Конституції. Він характеризує пізнання об'єктивних закономірностей та опосередкування всіх суспільних відносин через призму режиму конституційної законності, який полягає в неухильному виконанні та дотриманні Конституції усіма суб'єктами права, правильному застосуванні її норм органами влади і посадовими особами. Така вимога фіксується в Конституції, у частині загальних засад діяльності органів державної влади і посадових осіб, які уповноважені здійснювати правотворчість відповідно до норм Конституції, а акти, які вони видають, мають відповідати Конституції [1, с. 288]. Йдеться про те, що сутність і зміст Конституції визначають сутність і зміст вітчизняного законодавства. Конституціоналізація зако-

нодавства безпосередньо залежить від змісту тих цінностей та принципів, що закладені в Конституції та зумовлені особливостями національної правової системи (в основі котрої лежить статика – заданий Конституцією ідеал правової системи та динаміка – правовий розвиток соціально-економічних процесів на базі та відповідно до цінностей сучасного конституціоналізму [2, с. 8]). Від того, наскільки основні конституційні принципи і положення відображено в законодавстві, залежить ступінь ефективності правового регулювання суспільних відносин. Отже, проблема конституціоналізації вітчизняного законодавства лежить у площині визначення основних засад державного ладу та забезпечення розвитку національного правопорядку.

У ч. 2 ст. 8 Конституції України закріплюється, що вона має вищу юридичну силу, пряму дію та застосовується на всій території України. Вища юридична сила Конституції зумовлює її місце в ієрархії нормативно-правових актів, що діють в Україні. Вона визначає пріоритет дії та застосування конституційних норм. Цю якість можна розглядати у двох аспектах: у формальному і матеріальному. Формальний аспект вищої юридичної сили означає, що нормативно-правові акти повинні прийматися з дотриманням конституційної процедури. Якщо зафіксованої конституційними нормами процедури не дотримано, Конституційний Суд України може визнати правовий акт таким, що не відповідає Конституції. Матеріальний аспект вищої юридичної сили припускає, що нормативно-правові акти в межах, передбачених Конституцією, повинні відповідати їй за змістом. Змістовна відповідність виражається в несуперечності законів та інших нормативно-правових актів конституційним положенням.

Отже, Конституція слугує основою всієї правової системи України, закріплює основні принципи всього права, порядок встановлення правових норм, до якої б галузі права вони не належа-

ли, і має своєрідний установчий характер. Тому найважливішою теоретичною та практичною проблемою є дослідження питання про місце Конституції у правовій системі держави. Ця проблема недостатньо повно досліджена в межах загальної теорії права, де в системі нормативних актів майже не розкрито «правоутворювального» значення Конституції, а також у галузевих юридичних науках. Як правило, не дається ґрунтовної характеристики механізму співвідношення конституційних норм з галузевим законодавством. Розробка проблеми змістовного співвідношення норм Конституції і законодавства загалом має велике значення з огляду на швидкісний розвиток та оновлення законодавства. А це вимагає виявлення тих механізмів та «конституційних форм» співвідношення законодавства з нормами Конституції України, які б забезпечили гармонійний розвиток правової системи.

Як слушно зауважує Н. Пархоменко, конституціоналізація законодавства – динамічне явище, тому під час його дослідження важливо враховувати не лише його мету і завдання, але й його втілення на практиці [3, с. 14]. Будь-яка галузь права, законодавства розвивається під впливом і відповідно до Конституції. Водночас низка законів впливає зі змісту тих чи інших конституційних положень. В одних випадках Конституція немовби скеровує до вже чинних актів законодавства. В інших – Конституція відсилає до законів, які повинні бути прийняті, оскільки це впливає зі змісту відповідної конституційної норми. Конституція передбачає формулу, яка означала б відповідність усіх інших нормативних актів і дій органів держави «духу» і «змісту» конституційних положень та їх послідовної реалізації. У зв'язку у цим заслуговує на увагу проблема механізму «трансформації» конституційних положень у нормах поточного законодавства і проблема відтворення в ролі базових тих чи інших конституційних принципів, інститутів і норм. Для дослідження

цього механізму, на наш погляд, необхідно зупинитися на структурних зв'язках ієрархічної структури нормативно-правових актів. Як правильно зауважив В. Сиріх: «Основним структурним зв'язком ієрархічної структури юридичних нормативних актів виступає ієрархічний зв'язок» [4, с. 12]. На думку І. Сабо, цей зв'язок виражається в тому, що «нормативно-правові акти відповідного виду, які мають вищу юридичну силу, є вихідною базою, основою для актів з меншою юридичною силою» [5, с. 161]. Нижчі юридичні нормативні акти займають підпорядковане положення стосовно вищих, не можуть їм протистояти, змінювати їх, позбавляти правової сили тощо. Процес взаємозв'язку нормативно-правових актів, розглянутий з погляду взаємодії норм права різних видів юридичних нормативних актів, може відбуватися в одній із двох форм: 1) шляхом впливу правових норм одного виду актів на зміст норм права іншого виду; 2) шляхом відтворення і розвитку в них змісту конкретних норм права. У першому випадку взаємодії нормативно-правових актів можна говорити про вплив ідейно-юридичного змісту, принципів, цілей і завдань правового регулювання, сформованих в одному виді актів на ідейно-юридичний зміст, принципи, цілі та завдання правового регулювання, які закріплені в іншому виді нормативно-правових актів. Наприклад, вплив конституційного інституту права власності, основний «ідейний заряд» якого формують принципи недоторканності, гарантування та стимулювання приватної власності на цивільно-правовий інститут права власності (на думку С. Полєніної, відтворення і розвиток положень одних нормативно-правових актів в інших становить один з універсальних способів, прийомів побудови, розвитку і вдосконалення законодавства [6, с. 16]). У разі, коли таке опосередкування має місце в актах нижчої юридичної сили в нормативно-правових актах з вищою юридичною силою відбувається узагальнення норм права, якщо ж цей

процес протікає у зворотному напрямку, тобто зверху вниз, то відбувається конкретизація, деталізація і розвиток норм права, сформульованих у вищому нормативно-правовому акті, у нормах права з меншою юридичною силою.

Отже, відповідно до сказаного, можна зробити такий висновок: усі нормативно-правові акти перебувають у полі тяжіння змісту, принципів, цілей і завдань правового регулювання, закріплених у Конституції, і таким чином не можуть протистояти Основному закону, а лише розвивати, конкретизувати і деталізувати його. Ця аксіома, – як правильно зазначив М. Сільченко, – є наслідком і відображенням суворої ієрархічності джерел права і провідної ролі Основного закону, його верховенства як важливого елемента ієрархічної побудови нормативно-правових актів [7, с. 110]. Важливо також зауважити, що взаємодія норм Конституції і норм поточного законодавства має не тільки односторонній характер (зверху вниз), але й двосторонній, взаємний характер. Як слушно зауважив М. Журавльов, для того, щоб «спрацьовували» соціально-економічні та політичні умови в тому чи іншому конкретному випадку, потрібен відповідний механізм, який зміг би привести їх у дію [8, с. 16]. Цей механізм може бути вдалим або невдалим. Вдалий механізм, що містить ретельно напрацьовані закони та підзаконні нормативно-правові акти, чітку законодавчу техніку, бездоганний виклад норм права, а також їх застосування на практиці, послугує основою тих юридичних гарантій, які необхідні для реалізації громадянами своєї правоздатності. Невдало налагоджений механізм, у чому б не виражалися його недоліки (наприклад, відсутність конкретизуючого нормативного акта, помилкове застосування закону тощо), завжди є гальмом на шляху реалізації прав і свобод. Можна навести багато прикладів у підтвердження неможливості здійснення з боку громадян своїх прав. Тому треба наголосити, що неможливо реалізувати (визначити умо-

ви і засоби реалізації) права і свободи тільки за допомогою конституційних (закріплених у статтях Конституції) гарантій. Це завдання можна вирішити шляхом їх розвитку та конкретизації в поточному законодавстві. А з іншого боку, гарантії, закріплені в Конституції, є гарантіями вищого рівня, які являють собою юридичну основу, базу поточного гарантування, оскільки вони завжди мають комплексний характер, концентровано виражають умови реалізації прав і свобод, і внаслідок того, що вони прописані в Основному законі, мають вищу юридичну силу. Із цього приводу слушною є думка Б. Топорніна, який вважає, що у праві діє загальноприйняте правило: людина найкраще захищена від порушення та відчуження її прав тоді, коли Конституція містить повний та невичерпний перелік прав і свобод людини [9, с. 18-19].

З огляду на сказане, відмітимо, що у галузі гарантування реалізації основних прав і свобод відбувається найтісніша взаємодія конституційних і галузевих норм права. Норми поточного законодавства, розвиваючи і конкретизуючи положення Конституції про права і свободи громадян, є важливою юридичною гарантією їх реальності та виконання. Як відомо, ступінь індивідуальної свободи особистості вимірюється суб'єктивними громадянськими правами і свободами. Тому особливо важливо, щоб суб'єктивні права, насамперед, мали конституційний характер. Саме конституційне закріплення суб'єктивних громадянських прав – це законодавче визнання соціальної значущості індивідуальної свободи особистості, розвиток людської індивідуальності, широка система гарантій їх дотримання. Отже, конституційні права і свободи, безпосередньо впливають на конкретні правовідносини, регулюючи при цьому схожі суспільні відносини. В такий спосіб норми Конституції взаємодіють з нормами галузевого законодавства. Процес розвитку і конкретизація конституційних прав і свобод у поточному законодавстві становить об'єктивну

закономірність правового регулювання.

З цих позицій основними напрямками правової реформи, зміст яких має бути відомий до початку процесів реформування, на нашу думку, є: удосконалення концепції розвитку правової системи, закріплення системи нових правових принципів, реформа системи права, переорієнтація правосвідомості, вдосконалення механізмів формування і реалізації права. Найважливішим моментом, що виражає реальний стан власне правової системи, є кардинальна зміна бачення права, характеру його взаємозв'язку з державою, ролі та місця права в суспільстві, перспектив його розвитку. І саме на цих рівнях правової системи конституціоналізація може бути класифікована, а її результати встановлені та визначені з метою опосередкування суспільних відносин, становлення конституційного правопорядку [10, с. 6-8], забезпечення принципу конституційності чинного законодавства та підвищення авторитету права в житті суспільства.

Ключові слова: Конституція, конституційні норми, конституційні принципи, конституціоналізація, конституційність, правова система, верховенство права, законодавство.

Стаття присвячена висвітленню принципу конституційності нормативно-правових актів як основи успішного існування та функціонування правової системи. Наголошено на важливій ролі Конституції України у побудові правової системи. Акцентовано, що прогрес усієї правової системи покликаний забезпечити саме процес конституціоналізації її основних елементів.

Стаття посвячена принципу конституційності нормативно-правових актів в качестве основы успешного существования и функционирования правовой системы. Отмечена важная роль Конституции Украины в построении правовой системы. Акцентировано, что прогресс всей правовой системы призван обеспечить именно процесс конституци-

онализации ее основных элементов.

The article is devoted to the principle of constitutionality of legal acts as the basis of existence and successful functioning of the legal system. The important role of the Constitution in the construction of the legal system. Accented that the progress of the entire legal system is designed to ensure the process is the constitutionalization of its basic elements.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 3: К – М. – 792 с.
2. Бондарь Н.С. Конституционализация социально-экономического развития российской государственности (в контексте решений Конституционного Суда Российской Федерации) / Н.С. Бондарь. – М.: ООО «Викор-Медиа», 2006. – 224 с.
3. Теорія і практика конституціоналізації національних систем права та законодавства: український досвід: аналітична

доповідь / відпоов. ред. Н.М. Пархоменко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 128 с.

4. Сырых В.М. Структура генезис, система как элементы исторических и логических методов познания права: автореф. ... канд. юрид. наук / В.М. Сырых. – М., 1970. – 16 с.
5. Сабо И. Социалистическое право / И. Сабо. – М.: Прогресс, 1964. – 396 с.
6. Поленина С.В. Конституционные основы системы советского законодательства / С.В. Поленина // Сов. государство и право. – 1978. – № 5. – С. 12-20.
7. Поленина С.В., Сильченко Н.В. Научные основы типологии нормативно-правовых актов в СССР. / С.В. Поленина, Н.В. Сильченко. – М.: Наука, 1987. – 152 с.
8. Журавлев Н.П. О соотношении правоспособности, дееспособности и субъективного права: лекция / Н.П. Журавлев. – М., 1988. – 30 с.
9. Топорнин Б.Н. Вступительная статья / Б.Н. Топорнин // Конституция Российской Федерации: комментарий. – М., 1994. – 624 с.
10. Бондарь Н.С. – Вказана праця.